

УДК 658.1

Жерліцин Д.М.*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та кредиту**Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій*

СКЛАДОВІ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ОБ'ЄКТА УПРАВЛІННЯ

COMPONENTS OF THE FINANCIAL SYSTEM OF ENTERPRISE AS AN OBJECT OF MANAGEMENT

АНОТАЦІЯ

Визначено взаємозв'язок множин управлінських підсистем фінансової системи підприємства. Уточнено сутність процесів сталого функціонування і розвитку фінансової системи підприємства. Визначено основні елементи та взаємозв'язки фінансової системи підприємства як об'єкта управління. Уточнено сутність, стосунки і склад основних показників фінансової системи підприємства. Визначено управлінські особливості функціонування підсистем операційно-фінансової й інвестиційно-фінансової діяльності.

Ключові слова: системний підхід, теорія управління підприємством, фінансова система підприємства, стійкість фінансової системи, робочий капітал, оборотний капітал, фінансовий потік.

АННОТАЦИЯ

Определена взаимосвязь множеств управленческих подсистем финансовой системы предприятия. Уточнена сущность процессов устойчивого функционирования и развития финансовой системы предприятия. Определены основные элементы и взаимосвязи финансовой системы предприятия как объекта управления. Уточнены сущность, отношения и состав основных показателей финансовой системы предприятия. Определены управленческие особенности функционирования подсистем операционно-финансовой и инвестиционно-финансовой деятельности.

Ключевые слова: системный подход, теория управления предприятием, финансовая система предприятия, устойчивость финансовой системы, рабочий капитал, оборотный капитал, финансовый поток.

ANNOTATION

The correlation of sets of management subsystems of the enterprise's financial system is identified. The essence of sustainable operation and development of the financial system of the enterprise is refined. The main elements of the financial system and the relationship of the enterprise as a control object are identified. The essence of the relationship and structure of the main indicators of the financial system of the enterprise are clarified. The peculiarities of the management subsystems operational and financial, investment and financial activities are determined.

Keywords: systemic approach, theory of enterprise management, enterprise's financial system, stability of the financial system, working capital, current capital, cash flow.

Актуальність. Системний підхід до управління економічними об'єктами одержав досить широке поширення із середини ХХ сторіччя. Саме закони структурної організації і функціонування систем управління в економіці є об'єктом економічної кібернетики. Фінанси розглядаються в теорії економічної кібернетики найчастіше як структурна складова економічних процесів. З одного боку, це положення є абсолютно вірним, адже фінанси – це саме частина економічних відносин у грошо-

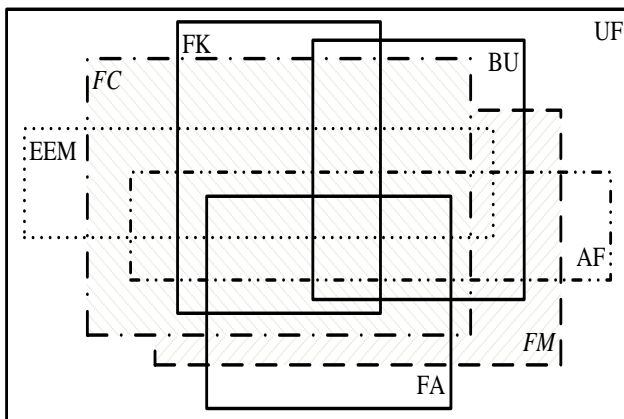
вій формі. З іншого боку, фінанси – дуже специфічна частина економічних відносин, саме фінансові відносини є найчастіше об'єктом практичного аналізу, моделювання, автоматизації тощо. Останнє пояснюється тим, що фінанси завжди можна навести у кількісній формі, що спрощує їх аналіз. Наприклад, широко відома модель виробничої функції, яка є залежністю обсягу продукції, що випускається, від витрат ресурсів, зазвичай виражає залежність випуску від еластичності капіталу, вкладеного в це підприємство, і витрат на оплату праці. Обидві зазначені змінні є не чим іншим як фінансовими показниками, а їх чітка вартісна оцінка спрощує застосування формального підходу в практиці.

Питанням дослідження теоретичних і практичних аспектів функціонування фінансових процесів підприємства як єдиної системи та їх моделюванню присвячена значна кількість вітчизняних розробок [3; 5; 8; 9; 10]. При цьому існуючі розробки роблять істотний внесок до теорії та практики управління підприємством, однак не дозволяють оцінити системні властивості фінансових процесів суб'єкта господарювання у цілому, що передбачає формулювання специфічного об'єкту управління «фінансова система підприємства» та визначають необхідність уточнення сутності її складових елементів.

Наукові результати. Фінансова система підприємства – це сукупність взаємопов'язаних економічних процесів та форм їх організації, які реалізуються в межах підприємства та у відносинах з зовнішнім середовищем з приводу формування, використання, відтворення та розподілу його фінансових ресурсів і капіталу. Таким чином, фінансова система підприємства, з одного боку, є сукупністю фінансів як частини економічних відносин (що представлені фінансами підприємств), з іншого – є системою управління, що відзначається своїм об'єктом та суб'єктом управління. У свою чергу, визначальну складову фінансової системи підприємства як об'єкта управління складають фінанси підприємств та відповідні фінансові відносини, що складаються з процесів управління фінансовими ризиками, персоналом, інформацією, використанням та залученням коштів [6].

З урахуванням визначеної сутності категорії «фінансова система підприємства» об'єкти управління її окремими підсистемами можна навести у вигляді наступної діаграми Ейлера-Венна (рис. 1).

Характерною відмінністю усіх економічних систем є постійні та безперервні зміни у часі (розвиток та занепад). Відповідна властивість характерна і для фінансової системи підприємства, що розглядається як складна динамічна соціально-економічна система, визначною характеристикою якої є здатність до збереження стійкості. При цьому варто відрізнити статистичний показник фінансової стійкості підприємства та стійкість фінансової системи підприємства, яка виступає оцінкою можливості повернення системи до рівноважного стану за умов зміни поведінки системи або певних її складових у результаті дії різних внутрішніх та зовнішніх збурень. У практичних умовах відповідна рівновага може бути недосяжна, тому що частіше за все перевірка системи на можливість збереження динамічної рівноваги пов'язана із значним рівнем ризику руйнування системи у цілому. До того ж особливістю рівноваги складних соціально-економічних систем є їх динамічний характер. Таким чином, у чистому вигляді стійкої рівноваги на практиці взагалі не існує. Тобто досягнення рівноваги розглядається як певна теоретична абстракція щодо збереження цілісності системи, рівня її стійкості та запасу міцності, що виражаються на практиці у раціональному використанні ресурсів, виробничих та управлінських інновацій тощо.

де UF – множина об'єктів управління фінансовою системою у цілому; FM – множина об'єктів фінансового менеджменту; FC – множина об'єктів фінансового контролю; EEM і AF – множини інструментів економіко-математичного моделювання й автоматизації процесів управління фінансами відповідно; FK , BU і FA – множини суб'єктів, що забезпечують процеси фінансового контролінгу, бюджетування й управлінського обліку, бухгалтерського обліку й фінансового аудиту відповідно.

Рис. 1. Взаємозв'язок множин підсистем управління фінансовою системою підприємства

Говорячи про динамічні характеристики фінансової системи підприємства, варто зазна-

чити, що існують значні відмінності, притаманні процесам досягнення рівноваги в умовах її функціонування і розвитку. Відмінність останніх полягає у характеристиках системи у цілому (структурі, функціях, показниках ефективності тощо). Під процесами функціонування фінансової системи розуміється можливість її повернення до рівноважного стану за умов збереження досягнутих раніше загальносистемних характеристик та показників ефективності. Так, у межах основної діяльності підприємства залучений під час виробництва капітал змінює свою форму і перетворюється на певні матеріальні та трудові ресурси у виді запасів і витрат. Під час всього виробничого циклу фінансові ресурси виходять з грошового обігу до моменту закінчення виробничого циклу та отримання виручки від реалізації у грошовій формі. Тобто під час виробничого використання частина фінансової системи у виді грошових потоків виходить з рівноважного стану. Проте це не означає, що фінансова система у цілому руйнується або знаходиться в критичному стані.

За наявності певного запасу міцності, у відповідному прикладі – грошових коштів, під час закінчення фінансового циклу система повертається до рівноважного стану. Проте для більшості підприємств чітко окреслити та зафіксувати на певний момент часу за кожним продуктом, операцією та бізнес-процесом узгоджений рівноважний рівень є практично неможливим завданням. Якщо закінчується фінансовий цикл або цикл кругообігу грошових коштів за одним продуктом, за іншим продуктом або операцією виробничий процес ще триває. Саме тому рівновага може виступати стратегічним орієнтиром, що виражається у запасі міцності, стійкості та інших показниках.

Проте зазначена стійкість функціонування може бути небажаною за умов несприйняття системою необхідних управлінських впливів та змін. До того ж у кожен момент часу відбувається руйнування досягнутої та формування умов нової рівноваги. При цьому суттєве руйнування рівноваги з подальшим означенням новітніх критеріїв її досягнення пов'язане також з процесами розвитку системи. Тобто іншою складовою фінансової системи підприємства як специфічного об'єкта управління є процеси розвитку.

Під процесами розвитку фінансової системи розуміється можливість збереження її рівноважного стану довготривалий період часу за умов збільшення оцінок загальносистемних характеристик та показників ефективності або формування нових розширених умов стійкого функціонування. Тобто необхідно забезпечити перехід з одного рівноважного стану до іншого, частіше за все за умов руйнування існуючих структур і функцій. Таким чином, розвиток фінансової системи підприємства складається з послідовності циклів відносно рівноважних процесів функціонування. При цьому спосте-

рігається необоротність процесів розвитку, а саме: неможливо забезпечити зворотній перехід від новоствореної структури до зруйнованої старої. Якщо у процесі руйнування старої системи, що перебувала в умовах рівноважного функціонування, не забезпечити рівновагу на новому рівні, то система після дії негативних внутрішніх та зовнішніх збурень може перейти до стадії стагнації та навіть бути зруйнована.

Специфіка управління фінансовою системою підприємства реалізується у вигляді сукупності одиночних та узагальнених вартісних оцінок об'єктів та процесів, які беруть участь у відтворенні капіталу та окремих фінансових ресурсів. Названа система має певні методи і специфічні принципи функціонування та розвитку, що відповідають класичним підходам щодо фінансового та корпоративного менеджменту, зокрема, пов'язані з вирівнюванням можливостей розподілу відтвореної доданої вартості та відповідного ризику в різних сферах економічної діяльності [11].

Варто зазначити, що стійке функціонування фінансової системи, тобто можливість її повернення до рівня досягнутих характеристик, не можна повною мірою асоціювати з операційною діяльністю підприємства, що розглядається в межах фінансового обліку. Найпростішим прикладом є зменшення споживчої вартості основних фондів, що використовуються у виробництві, та необхідність інвестицій на їх оновлення для збереження досягнутої раніше продуктивності. Саме тому під час реалізації певних механізмів управління фінансовою системою підприємства слід застосовувати відповідну класифікацію. Тобто в межах управлінського обліку фінансова система підприємства може бути наведена підсистемами операційно-фінансової та інвестиційно-фінансової діяльності. Перша зорієнтована на застосування інструментального апарату, що забезпечує стійке функціонування фінансової системи підприємства, а друга – стійкий розвиток.

Якщо розглядати фінансову систему підприємства як складний об'єкт управління з урахуванням загальнотеоретичних та специфічних принципів фінансового менеджменту, підходів теорії економічної кібернетики, можна навести таку її структуру (рис. 2).

На рисунку 2 наведені такі основні елементи фінансової системи підприємства:

Sf^p – підсистема операційно-фінансової або фінансово-господарчої діяльності (підсистема стійкого функціонування);

Sf^f – підсистема інвестиційно-фінансової діяльності (підсистема стійкого розвитку);

X^f та X^f – множини входів для фінансово-інвестиційної системи (із зовнішнього й внутрішнього середовища відповідно);

X^p – множина входів для виробничо-фінансової системи;

Y^f і \tilde{Y}^f – множини виходів для фінансово-інвестиційної системи (із зовнішнього й внутрішнього середовища відповідно);

Y^p – множина виходів для виробничо-фінансової системи;

$w_i, w_j, w^f, \tilde{w}^f, w^p, \tilde{w}^p$ – множини зовнішніх і внутрішніх збурень.

Тобто фінансова система як об'єкт управління (Sf) може бути представлено перетинанням таких множин:

$$Sf = Sf^f \vee Sf^p.$$

Виходячи із наведеного підходу, зміни у системі управління в межах певних підсистем фінансової системи підприємств торкаються практично всіх аспектів діяльності суб'єкта господарювання, а впровадження окремих розробок може значно підвищити ефективність та економічну віддачу як від фінансової, так і основної виробничої діяльності.

Незважаючи на те, що у сучасній теорії та практиці управління фінансами підприємства вже сформований комплекс базових категорій, понять і показників, які визначають характеристику окремих об'єктів управління, проте специфічний об'єкт управління – фінансова система підприємства – визначає необхідність уточнення сутності деяких з них. Зокрема, визначення сутності понять «фінансовий потік», «фінансові ресурси», «капітал підприємства», «структура капіталу» мають різне сутнісне наповнення у межах систем бухгалтерського обліку, фінансового менеджменту, теорії управління підприємством у цілому.

Існування такої специфічної категорії, як «фінансовий капітал» в економічній теорії та практичній діяльності підприємств підтверджується вітчизняними і зарубіжними вченими та економістами-практиками. Проте підходи щодо визначення його

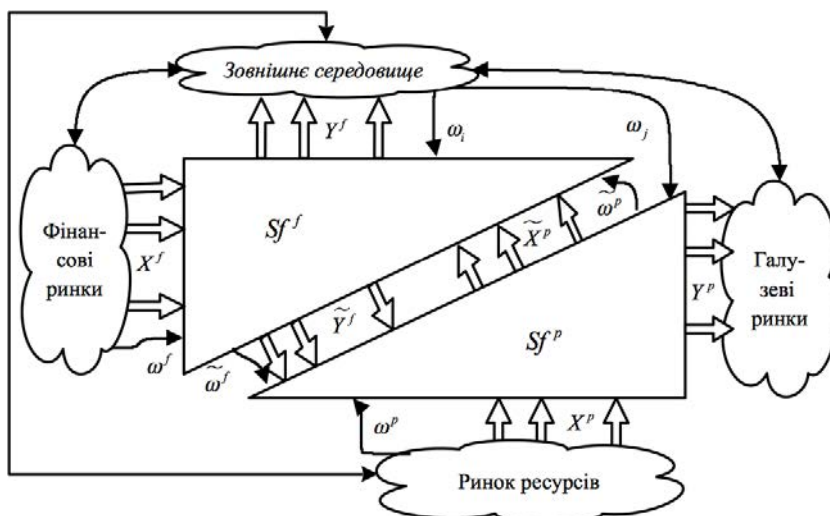

Рис. 2. Основні елементи і взаємозв'язки фінансової системи підприємства як об'єкта управління

сутності на рівні окремих підприємств потребують подальших уточнень. Наприклад, розгляд фінансового капіталу як грошової форми основних виробничих ресурсів нівелює відмінності між поняттями «капітал», «власний капітал» та «фінансовий капітал». Однак, з іншого боку, фінансовий капітал є досить поширеним поняттям при визначенні меж перетину інтересів виробництва та фінансової сфери, а також формуванням відокремленого ринку фінансового капіталу [6].

Під фінансовим капіталом підприємства варто розуміти грошову оцінку вартості всіх активів підприємства (як матеріальних, так і нематеріальних), що формується за рахунок коштів, залучених із різних джерел, та оцінки відтворюючого потенціалу від використання цих коштів у межах конкретного економічного об'єкта. Причому найбільш адекватною є ринкова ціна зазначеного капіталу. Проте складність визначення ринкової вартості підприємства та відповідних активів передбачає необхідність розробки і впровадження непрямих методів оцінки [5; 7; 9].

Оборотний капітал – це категорія, яка вперше з'явилася у фундаментальних працях з класичної політичної економії [2] та надалі застосовується як вираження тої частини капіталу підприємства, частіше за все у розумінні фінансового капіталу підприємства, що вкладений в оборотні активи. У зв'язку з тим, що оборотні активи є нічим іншим як зміненою за формою частиною фінансового капіталу підприємства, введення окремого поняття «оборотний капітал» є лише уточненням напрямку використання коштів або синонімом робочого капіталу, тому у практичній діяльності оборотні активи та оборотний капітал можуть розглядатися як ідентичні за змістом поняття, а робочий капітал – як окрема економічна категорія.

Поняття «робочий капітал» використовується у фінансовому аналізі й управлінському обліку для позначення частини оборотних активів, які фінансуються за рахунок довгострокових фінансових ресурсів (різниця між сумою короткострокових активів і короткострокових зобов'язань) [4]. У межах управління фінансовою системою підприємства під робочим капіталом як об'єктом управління слід розуміти вказане найпоширеніше значення. Тобто робочий капітал формується й направляється на потреби основної діяльності і може бути утворений за рахунок власних й довгострокових позикових коштів, що й обумовлює його розподілення на власний та позиковий робочий капітал.

Більш широке управлінське значення вкладається у поняття «працюючий капітал», що наведено у роботі І.О. Бланка, а саме: частина капіталу підприємства, яка бере безпосередню участь у формуванні доходів і забезпеченні операційної та інвестиційної діяльності [1]. У цьому випадку під поняттям «капітал» розглядається не просто сума коштів, що вкладена

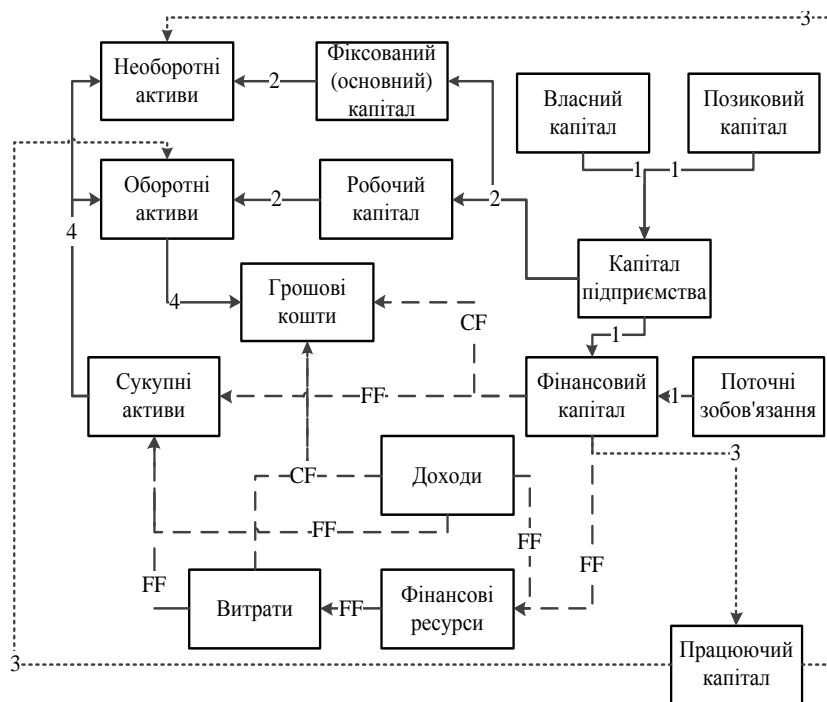
в певні активи, а та, що приносить додану вартість. Тобто працюючий капітал – це та частина загальної вартості капіталу, яка забезпечує безперебійну роботу підприємства. У такому випадку капітал відвернений від виробничого використання, перестає бути працюючим і розглядається як окремих об'єкт управління.

Закінчуючи короткий огляд основних складових елементів фінансової системи підприємства як об'єкта управління, треба уточнити відповідні значення та взаємовідношення понять «фінансові ресурси» та «фінансовий потік». Так, О.Д. Василик під фінансовими ресурсами розуміє грошові фонди, що створюються в процесі розподілу, перерозподілу та використання ВВП [3]. І.О. Бланк розглядає фінансові ресурси як сукупність грошових активів, що формується для фінансування розвитку підприємства [1]. Б.А. Райзберг розглядає фінансові ресурси як сукупність грошових коштів та фінансових активів, які є в наявності та розпорядженні підприємства [8]. Підводячи підсумки щодо основних сутнісних підходів та враховуючи специфіку сучасної фінансової парадигми, визначимо, що фінансові ресурси підприємства як об'єкт управління є сукупністю усіх активів, що є у розпорядженні підприємства для забезпечення потреб стійкого функціонування та розвитку. Тобто на певну дату залишки фінансових ресурсів підприємства можна оцінити як сукупність усіх активів, що формуються з доходів і капіталу підприємства і направляються на фінансування усіх видів діяльності. У свою чергу, фінансові ресурси, які спрямовані на забезпечення процесів розвитку, є інвестиційними ресурсами.

Щільний зв'язок між поняттями «фінансові ресурси», «фінансовий капітал» та «фінансовий потік» і визначає сутність останнього. Так, грошовий потік – це процеси надходження та витрачання грошових коштів у процесі здійснення господарської діяльності підприємством [1]. За аналогією, фінансовий потік можна розглядати як надходження та витрачання фінансових ресурсів під час здійснення господарської діяльності. Тобто фінансовий потік є динамічною зв'язкою між фінансовим капіталом, фінансовими ресурсами та активами підприємства і забезпечує зміну структури та залишків відповідних статичних складових.

Взаємини та складові основних об'єктів управління фінансовою системою підприємства наведено на рисунку 3.

З урахуванням уточнення значення та залежностей між об'єктами управління фінансовою системою підприємства з'являється можливість до чіткого розподілення інструментів регулювання відповідних виробничих, фінансових, управлінських процесів. Наприклад, фінансовий капітал є сукупністю капіталу підприємства та поточних зобов'язань, що виникають у процесі основної діяльності, зокрема, розриву у часі та просторі моменту фінансування витрат

умовні позначення: CF – грошовий потік з відповідним напрямком руху коштів, FF – фінансовий потік з відповідним напрямком руху ресурсів, 1 – вказує напрям формування капіталу, 2 – вказує напрям розподілу капіталу для фінансування відповідних активів, 3 – характеризує зв'язок елементів, що потребує додаткових уточнень показників ефективності та продуктивності; 4 – вказує напрям деталізації активів

Рис. 3. Взаємини та склад основних показників фінансової системи підприємства

та отримання коштів від реалізації кінцевого продукту. За своєю обліковою суттю фінансовий капітал можна умовно дорівняти загальній вартості працюючих активів підприємства. Фінансові ресурси, у свою чергу, за своїм обсягом у процесі виробничого та фінансового обігу перевищують суму залишків фінансового капіталу на певну дату у зв'язку з наявністю оборотного капіталу, що може використовуватися продовж певного періоду декілька разів, оборотів. Динамічне поєднання у часі та просторі процесів розподілу капіталу на придбання певних активів, фінансування витрат та отримання доходів забезпечується фінансовим потоком. У свою чергу, фінансовий потік складається з грошового потоку (Cash Flow) та вираженому у формі фінансових відносин переміщенню інших активів або зміни їх форми, наприклад, взаємні розрахунки, розрахунок за допомогою векселів, відстрочення платежу, внутрішньогосподарський розподіл витрат тощо.

Висновки. Таким чином, фінансова система підприємства є сукупністю фінансів як частини економічних відносин, є об'єктом управління та щільно пов'язана із відповідним комплексом інструментів управління, що є складовою суб'єкту управління. Розглядаючи сучасні підходи щодо управління фінансовою системою підприємства та окремими її складовими, слід

зупинитися на сутності базових понять, що внаслідок перебудови економічних відносин у теорії та практиці управління потребує уточнення та обґрунтування необхідності й доцільності застосування.

Визначено, що існують значні відмінності, притаманні процесам досягнення рівноваги фінансової системи підприємства в умовах її функціонування і розвитку. В умовах стійкого функціонування фінансової системи підприємства забезпечується можливість її повернення до рівноважного стану при збереженні досягнутих раніше загальносистемних властивостей та показників ефективності. Можливість збереження рівноважного стану фінансової системи довготривалий період часу за умов частого руйнування умов стійкого функціонування заради збільшення загальносистемних показників ефективності зорієнтовано на управління процесами інвестиційного й інноваційного розвитку.

З урахуванням визначених рівний стійкості фінансової системи підприємства розглядаються відповідні підсистеми операційно-фінансової й інвестиційно-фінансової діяльності. По відношенню до реалізації відповідних функцій управління фінансовою системою підприємства у динаміці уточнено зміст базових понять та показників, а саме: фінансовий капітал, оборотні активи, фінансові ресурси, фінансовий потік, робочий капітал тощо.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бланк І.А. Управление капиталом: учебный курс / И.А. Бланк. – К.: Эльга; Ника-Центр, 2004. – 576 с.
2. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / М. Блауг; пер. с англ. І. Дзюб. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 670 с.
3. Василик О.Д. Теорія фінансів: підручник / О.Д. Василик. – К.: НІОС, 2000. – 416 с.
4. Гильфердинг Р. Финансовый капитал. Исследование новейшей фазы в развитии капитализма / Р. Гильфердинг; пер. с нем. – М.: Соцэкгиз, 1959. – 491 с.
5. Головки В.И. Финансово-экономическая деятельность предприятия: контроль, анализ, безопасность: учеб. пособие / В.И. Головки, А.В. Минченко, В.М. Шарманская. – К.: Центр учебной литературы, 2006. – 448 с.
6. Жерлицин Д.М. Інноваційне управління фінансовою системою підприємства: монографія / Д.М. Жерлицин; за редакцією Ю.Г. Лисенка. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. – 256 с.
7. Механизмы налогового менеджмента: монография / А.А. Васильев, Д.М. Жерлицын, С.Г. Мищенко, Р.А. Руден

- ский; под общ. ред. проф. Ю.Г. Лысенко. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2005. – 248 с.
8. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ИНФРА-М, 2006. – 495 с.
9. Терещенко О.О. Антикризове фінансове управління на підприємстві: монографія / О.О. Терещенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 268 с.
10. Фінансова думка України: монографія у 3 т. / П.І. Юхименко, С.В. Львовчкін, В.М. Федосов, С.І. Юрій; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В.М. Федосова. – К.: Кондор; Тернопіль: Економічна думка, 2010. – Т. 1. – 687 с.
11. Эффективное управление фитнес-бизнесом: монография / под общ. ред. проф. Ю.Г. Лысенко. – Донецк: ООО «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 208 с.